

KULTURSÖNDAG ESSÄ

BILDERNA

FOTO: STIG ANILSSON

Jack Kotschack startade och drev succéradiokanalen Radio Nord från fartyget "Bon Jour".

Annons för Radio Nord.

Demonstration för piratradion 1962.

Radio Nord och kampen

Redan för snart femtio år sedan fanns det pirater som slogs mot medieetablissemang. Radio Nord sände skvalradio över Sverige från internationellt vatten och vann det första slaget: efter två månader skapades Melodiradion.

JAG LIGGER HEMMA OCH är sjuk våren 1961. Planlöst skruvar jag på kanalväljaren till mellanvägsmottagaren, därför att det är förmiddag, och Sveriges Radio sänder inte. Fortfarande saknar Sverige nationell radio mellan 8.30 och 11.00 på vardagar, rena stenåldern jämfört med övriga Europa.

Några sovjetiska stationer tvärs över Östersjön tränger igenom eternas brus. Och så plötsligt finns där en sändare med kraftig signal. En röst säger på svenska: "Radio Nord testar. Etta, tvåa, trea, femma, femma."

Pappa tillkallas och förklarar att det handlar om en båt som ligger utanför Stockholm på internationellt vatten. Därigenom kan man kringgå det svenska radiomonopolet.

Radio Nord tog svenskarna med storm. Succén var omedelbar. När de sänt i två månader tvingades Sveriges Radio införa Melodiradion för att hänga med.

Stationens dramatiska historia har nu skrivits ned av Jan Kotschack, son till Radio Nord:s svenske chef Jack Kotschack. "Stick i väg, Jack!" är rikt illustrerad, spretig i formen, men avslöjar mycket av regeringens maktspel för att få stopp på Radio Nord.

Den kallades piratradio. Och inte

bara språkbruket, utan också de etablerade aktörernas panik påminner starkt om vår tids diskussioner om fildelning på internet. Även på många andra sätt förebådar Radio Nord den explosiva frigörelse på medieområdet som ägt rum sedan dess.

Jack Kotschack föddes i Finland i en judisk familj, var med i vinterkriget mot Sovjetunionen, blev skjuten i benet och kom till Sverige strax före krigsslutet. Han gifte sig med dottern till direktören för Svea Film och fick anställning som reklamchef hos svärfar.

Det fanns något av en äventyrare i Jack Kotschack. Han gillade eleganta snabba bilar. Sonen berättar att hans far var en sällskapsmänniska som alltid ville vara omgiven av människor. Livet kantades av projekt som skulle göra Jack Kotschack till miljonär. Vid motgångar provade han snabbt någon nytt. Med Radio Nord höll han dock ut till det bittra slutet, och minde tiden med stor värme.

Som så mycket annat i Jack Kotschacks liv var Radio Nord en slump. Initiativet kom från Gordon McLendon, känd amerikansk radioman som ägde det maximala antalet stationer man fick ha i USA. McLendon var

fascinerad av så kallad piratradio som började dyka upp i Europa, till exempel Radio Mercur i Öresund, sedermera Radio Syd. De utnyttjade luckor i lagen för att kunna sända kommersiell underhållningsradio från internationellt vatten. Här såg McLendon en möjlighet att expandera.

En annan såg han i filmen, vilket blev fiasko. I en av hans skräckfilmer förekom en svensk blondin, och därför tänkte han sälja den till Sverige. Genom en amerikansk flygare i Stockholm fick han kontakt med Jack Kotschack på Svea Film. Ur den bekantskapen kläcktes idén om Radio Nord.

Projektet presenterades vid en presskonferens i Stockholm hösten 1959. De amerikanska finansierarna försåg Radio Nord med över 30 miljoner kronor omräknat till dagens penningvärde. Stationen skulle sedan gå runt på främst reklamintäkter.

FRÅN FÖRSTA DAGEN arbetade dock Radio Nord i motvind. Först i maj 1960 lyckas man köpa ett gammalt tyskt lastfartyg. Det registrerades i Nicaragua under namnet "Bon Jour", ägdes av amerikanerna och var chartrat i Liechtenstein, en konstruktion som gjorde det möjligt att verka på internationellt vatten.

Efter månader av förberedelser stävade "Bon Jour" äntligen mot Stockholms skärgård. Jack Kotschack hade beställt 2 000 telegram som skulle skickas ut på juldagen att Radio Nord startat. I stället mötte fartyget på sin väg en svår storm. Och sändaren vägrade starta. I panik övergav besätt-

”
På kvällarna hade Radio Nord enligt en samtida lyssnarundersökning upp till 75 procent av de unga lyssnarna.”

ningen båten som lämnades obemannad i 20 timmar.

Vid det laget började folk undra om Radio Nord någonsin skulle komma i gång. Men den 8 mars 1961 kl 10 börjar man officiellt sända på mellanväg 495 meter. Det gick störningsfritt att täcka in stora delar av Mellansverige.

"Kära lyssnare. Radio Nord är verklighet. Efter nära två års förberedelser och många förhinder har jag äran presentera Europas modernaste radiostation." Med dessa ord öppnade Jack Kotschack. Därefter spelades Radio Nord:s egen vals, "Kärlek i rymden", skriven av Evert Taube och med trubaduren själv som sångare.

ATT MAN BÖRjade just kl 10 på förmiddagen var noggrant uträknat, eftersom det var en tidpunkt då Sverige saknade nationell radio. Sveriges Radio slutade dessutom sända cirka kl 23, medan Radio Nord efter en kort inkörningsperiod var i etern dygnet runt.

De populäraste plattorna följde slag i slag. Listan "Topp 20" presenterades, något helt nytt i svensk radio. Politik och religion fick däremot inte förekomma.

På kvällarna hade Radio Nord enligt en samtida lyssnarundersökning upp till 75 procent av de unga lyssnarna. I en annan sades att 48 procent av husmodrarna tog in stationen.

Radio Nord hamnade genast i en guldsits, eftersom den inte behövde konkurrera med andra kommersiella stationer. Och Sveriges Radio spelade vid den här tiden bara några dagsaktuella skivor om dagen, sändningar

Ljudteknikerna Bengt Törnkrantz och Lars Klettner i ett av kontrollrummen.

Siw Malmkvist, trägen artist i Radio Nord.

Ett flygplan levererar dagens inspelningar till Radio Nords sändarfartyg.

SKRIBENTEN

Marcus Boldemann är medarbetare på Dagens Nyheter sedan 1971. Var i 25 år musik-, opera- och musikaltrecensent, men arbetar sedan många år främst som kulturreporter över ett bredare fält.

KÄLLORNA

”Stick i väg, Jack!”
Jan Kotschack
(Premium Publishing)
Dagens Nyheter och
Expressens klipparkiv

MER

I vår, mellan den 29 april och den 16 maj, beger sig schlagerartisterna Siw Malmkvist, Lill-Babs och Ann-Louise Hanson på Sverigeturné för att minnas Radio Nord. Piratradiochefens son Jan Kotschack kommer också att åka med för att prata om sin pappa Jack och radiostationen. Turnén når Göta Lejon i Stockholm den 12 maj.
Bra internetadresser om Radio Nords historia:
radiohistoria.jvnf.org/
radionord1960.htm
www.radionord-story.com
web.telia.com/u56312873/
radio_nord
www.sammlaren.org
/radionord
home.swipnet.se/
w-41748/nord.html

förande i Sveriges Radios styrelse och chefredaktör för Svenska Dagbladet.

Den 30 juni 1962 kl 24 var det hela över. I sexton månader lyckades Radio Nord hålla ställningarna. Sista låten sjöngs av Monica Zetterlund: ”Stick i väg, Jack!” (”Hit the road, Jack”). De inblandade amerikanerna fick svälja förlusten av det investerade kapitalet.

INTRESSANT ÄR ATT DEN SERIÖSA och väletablerade morgontidningen Dagens Nyheter under hela denna tid nästan inte alls skrev om den populära radiostationen till havs (tidningen nämnde inte ens sändningsstarten med ett ord). Däremot fanns ett ledarstick som angav tonen: ”Här ska inte spillas krokodiltårar på piratradion. Om denna spekulation i narkotika för örat försvinner, finns det kanske också hopp att Sveriges Radio inte satsar för mycket av sin framtid på Melodiradion.”

Som enda stor tidning var Expressen positiv och följde Radio Nord på nyhetsplats. Man gjorde också en omröstning om radiomonopolets bevarande och fick in 189 129 röster mot och endast 1 304 för.

Radio Nord slutade åtta månader före Beatles stora genombrott. Om stationen sänt då hade protesterna förmodligen blivit betydligt större än de blev. Fartyget hamnade så småningom utanför Englands kust och blev piraten Radio Caroline, en station som just sände den nya popen.

En sinkadus gjorde att Jack Kotschack var före sin tid. Det skulle bara gå drygt tio år innan nästa attack kom mot det svenska etermonopolet, denna gång från rymden. Satelliterna blev betydligt svårare att hantera. Svenska makthavare var yrakna, med uppenbara övertramp, som förslaget att förbjuda privata paraboler (en av få saker som Wikipedia till exempel minns Maj-Britt Theorin för).

I tidningsarkiven ligger i dag spaltkilometer av stendöda famlande debatttexter om hur samhället borde styra medietvecklingen. Jättelika samnordiska satellitprojekt som Nordsat och Tele X försökte mota Olle i grind, men rasade samman inför den nya teknikens anstormning.

SÅ HÄR PÅ AVSTÅND kan debatten om både Radio Nord och satelliterna kännas instängd, även om många av dem som värnade om marknad och statliga satelliter och varnade för en flod av medioker kommersiell tv ju faktiskt också har fått rätt.

Häftig kritik riktades mot Radio Nord för att stationen finansierades av utlåningar. En poäng i sammanhanget är att om någon vid den tiden sagt att amerikanska kommersiella tv-stationer inom en nära framtid skulle sända på svenskt territorium i det nationella marknätet, hade påståendet tagits som en galen fantasi.

Då kallades Radio Nord för en piratstation i medier. Den gängen betalade dock Radio Nord till Stim som de hade avtal med, och skivbolagen erbjöds reklamtid som kompensation.

Även i dag är upprördheten över mediepirater stor. Men den här gången är det de som lyssnar och utnyttjar tekniken som blir brännmärkta, medan de som distribuerar internettrafiken, bredbandsbolagen, tjänar pengar och går fria.

MARCUS BOLDEMANN
marcus.boldemann@dn.se

mot mediepiraterna

med ungdomsmusik som rock förekom högst några gånger i veckan.

Radio Nords program producerades i en studio i centrala Stockholm och flögs ut med flygplan till båten. En liten stålbehållare kastades i vatten och plockades upp av besättning. Dessutom sände de från en studio på båten.

Till att börja med ansågs Radio Nords program något taffliga, men efter några veckor hittade stationen sin stil. Nyheter infördes varje timme, och det är faktiskt Radio Nord som var först i Sverige med Gagarins rymdfärd, invasionen i Grisbukten på Kuba och Dag Hammarskjölds död.

FRAMGÅNGEN FÖR RADIO NORD slet upp djupa sår i Sveriges Radio och hela det politiska etablissemanget. Från dag ett bekämpades Radio Nord av regeringen. Rena övertramp förekom. Sveriges Radio avlyssnade telefontrafiken till Radio Nord och skrev ner den, vilket var straffbart enligt svensk lag. Tidningsutgivarna såg till att deras medlemmar inte tog in Radio Nords tablår i tidningarna. De var rädda om sina egna annonspengar. För att inte stöta sig med etablissemanget annonserade inte heller tunga företag på Radio Nord.

Åtskilliga gånger vände sig regeringen till Nicaragua för att hindra Radio Nords flaggning. De fick svar i stil med ”säg någonting mer som vi skiter!”. Till sist lyckades regeringen ändå, men då bytte Radio Nord snabbt till Panamaflagga och fartyget hette därefter ”Magda Maria”, men alla sa ändå ”Bon Jour”.

Tonläget skruvades upp. Sveriges Radios styrelseordförande skrev till kommunikationsminister Gösta Skoglund: ”Det var flathet och ynklighet av just detta slag som på 1930-talet banade vägen för fascism och nazism. Om regeringen inte förmår göra slut på denna ynkedom, så öppnas, som jag framhållit, slussarna för kommersialiserad radio och tv helt och fullt.”

Han skrev också till statsminister Tage Erlander bland annat att Sveriges Radios sändningar lusgranskades i Sveriges riksdag, medan mer än 2 miljoner svenskar varje dag lyssnade på Radio Nord i stället, och ”att det för dyra pengar uppbyggda svenska sändarnätet står tyst och outnyttjat under en stor del av dygnet”.

”Radion är för viktigt för att vem som helst ska få starta en radiostation, men den är inte tillräckligt viktig för att Sveriges Radio ska få utökad sändningstid”, skriver Jan Kotschack i sin bok.

Många makthavare trodde inte riktigt på radion och ville satsa på en andra tv-kanal i stället. Nu gjorde regeringen helt om och gav pengar till Sveriges Radio, som redan i början av maj 1961 kunde starta Melodiradion.

”Det här är vår största triumf. Det här är ett erkännande till oss”, jublade Jack Kotschack i Expressen. Och konstaterade att det var för sent att sätta in stöten och stjälja lyssnare. Han hade rätt, men försöket att stoppa stationen gick oförtrutt vidare.

En stor chans att agera mot piratradion missades vid en december-

”

Framgången för Radio Nord slet upp djupa sår i Sveriges Radio och hela det politiska etablissemanget.”

storm 1961. Radio Nords ankare slet sig och båten sökte nödhavn i Sandhamn. Med en ny lag hade staten rätt att beslagta sändaren om fartyget kom in på svenskt territorialvatten, men det fanns ett undantag: nämligen just om fartyget sökte nödhavn.

I ETT KONFIDENTIELLT PM gick regeringen igenom andra tänkbara åtgärder mot Radio Nord som att sätta in stör-sändare, något som aldrig skedde. Ett stort dråpslag var det emellertid då man stoppade radiotelefontrafiken till fartyget i oktober 1961.

Det tvingade besättningen att ibland använda själva radioprogrammet för meddelanden till kontoret i Stockholm. Man gjorde det också krypterat klockan fyra på morgonen när få lyssnade. I några minuter hördes ett obegripligt tjatter i etern. Personalen på fartyget hade då talat in meddelanden på en bandspelare på lägsta hastighet som sändes ut på den högsta. I stan spelades tjuvtratt in och avlyssnades på den lägre hastigheten igen. Pionjärandan gjorde att personalen, inte minst på båten, lyckades med väldigt mycket, men det var slitsamt.

Med hjälp av Nordiska rådet skapade riksdagen till sist ett förslag som satte stopp för Radio Nord. Den nya lagen kriminaliserade annonsering och kontakt med fartyget. Det gick inte längre att skicka ut mat. Beslutet drevs igenom av socialdemokrater och centerpartister. En enda högerman röstade för regeringens förslag: Allan Hernelius som var vice ord-